

Відгук
офіційного опонента доктора філософських наук, професора
Бондаренка Віктора Дмитровича на дисертацію Грицишина Володимира
Петровича «Православна думка доби постмодерну: філософсько-
релігієзнавчий аналіз», подану на здобуття наукового ступеня кандидата
філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Релігієзнавчі дослідження сучасного православного богослов'я є надзвичайно актуальними для України. По-перше, богослов'я стає офіційно визнаним у вітчизняній системі освіти, і постає природне питання: яким є те православне богослов'я, яке сьогодні викладається у провідних університетах Америки та Європи? Дисертація відповідає на це питання та доводить, що українським науковцям потрібно докласти додаткових зусиль для пізнання сучасної православної теології Греції, Румунії, Сполучених Штатів Америки. На мою думку автор довів: багато що у цьому богослов'ї є все ще нам невідомим, недослідженим, невідрефлексованим. По-друге, дисертація актуальна тому, що богослов'я справляє свій позитивний вплив на священиків та віруючих. Поступово православна ідентичність міняється, і процеси відповідних змін, які почалися у православній діаспорі, вже заторкують український релігійний простір.

Представлена дисертація доводить, що сучасне православне богослов'я знаходиться у більш глибокому діалозі із сучасною гуманітарною наукою та філософією, ніж це було кілька десятиліть тому. Філософізація теології набула нових форм, і сьогодні православні теологи значно краще підготовлені до діалогу із фізиками та космологами, і навіть почали такий діалог.

Комплексні зміни, які християнська теологія переживає у наш час, можуть стати визначальним для української православної традиції. Але чи може бути православна думка доби постмодерну впливовим позитивним фактором для

українського богословського дискурсу сьогодні? Це питання дуже важливе і для його вирішення необхідно усвідомлювати особливості православної теології в Україні та світі.

Сучасні православні теологи не лише формують новий тип православного світогляду, але й виявляють у своїх працях оновлену православну ідентичність, яка поступово стає впливовою у середовищі рядових віруючих. Сучасна православна теологія свідомо долає світоглядний ізоляціонізм, характерний для попередніх типів православного мислення. Позитивним явищем є безпрецедентне зближення православної та католицької теології – насамперед пошук спільних основ еклезіології. Залишається побажати, щоб значний прогрес в екуменічній теології мав практичні наслідки.

Новим явищем стали побудови новаторських теорій в таких областях як теологічна естетика, онтологія особистості та політична теологія, які, у свою чергу, впливають на нове переосмислення догматичної теології.

Очевидно, що філософсько-релігієзнавчий аналіз вивчення православної думки доби постмодерну є дійсно необхідним. Те, що Володимир Грицишин взявся за цю тематику – позитивне явище, яке заслуговує на повне схвалення.

Завдання, яке стояло перед Володимиром Грицишином – надзвичайно складне. Щоб провести філософсько-релігієзнавчий аналіз православної думки доби постмодерну, не переходячи у царину богослов'я, необхідно віртуозно володіти науковою методологією з виразним акцентом на герменевтику текстів і традицій. Застосовуючи цілий ряд релігієзнавчих методів аналізу текстів, Володимир Грицишин переконливо досягає релігієзнавчої наукової новизни.

Перший розділ «Сучасна православна теологія, як предмет аналізу в дослідницькій літературі» містить взірць чіткого релігієзнавчого розкриття теми, здійсненого на основі великого масиву правильно відібраної літератури. Навички наукового аналізу, продемонстровані автором у першому розділі, дозволяють нам сміливо стверджувати, що перед нами зрілий науковець із власним голосом у релігієзнавстві. У своїх конкретних висновках Володимир Грицишин стверджує, що для сучасної православної теології характерна зміна

парадигм: у 1930-ті роки була сформована неопатристика, аналогічна до неотомізму і протестантської неоортодоксії, а на початку ХХІ століття розпочався перехід до нової парадигми, умовною назвою якої є «постнеопатристика». Важливо, що у своїх релігієзнавчих розвідках Володимир Грицишин аналізує православне богослов'я у межах методологій, створених класиками українського релігієзнавства, зокрема – Борисом Лобовиком.

Другий розділ **«Антропологія постнеопатристики»** є взірцевим дослідженням, здійсненим на межі релігієзнавства та теології. Величезний фактичний матеріал, різноманітні аспекти проблематики отримали всебічне висвітлення. У межах обраної методології Володимир Грицишин повністю розкриває обрану тему. Автор дисертації переконливо доводить, що православна антропологія змінюється під впливом філософії діалогу та екзистенціалізму. Цілком правильно Володимир Грицишин показує, що сучасні православні теологи роблять особливий акцент на важливості особистої активності людини, як того, що визначає її ідентичність. Лише у відносинах із Богом передбачається збереження позиції пасивного реципієнта. І то, ця пасивність активно переосмислюється за допомогою використання потенціалу сучасної французької філософії різних напрямків. Вважаємо, що дисертанту вдалося переконливо довести, що антропологія постнеопатристики суттєво залежить від творчості католицького теолога і філософа Жан-Люка Маріона. Фактично, сучасні православні та католицькі теологи вже сьогодні працюють у межах єдиного дискурсу, із спільною проблематикою та методологією.

Третій розділ **«Соціально-політичний ідеал постнеопатристики»** є новаторським, як за новим матеріалом, що вводиться в релігієзнавчу науку, так і за глибиною аналізу. Володимиром Грицишином у першу чергу виявлено, що богослови поступово відмовляються від протиставлення православного персоналізму західному індивідуалізму і, також доведено, що поступово відбувається відхід від утопічних проєктів. Наново переосмислюється ідея того, що справжнє церковне та світське суспільство може народитися лише знизу, із солідарності вірних та їх спільнот. Церква для сучасної православної теології –

це мережеве суспільство, у якому влада розподілена між всіма членами, а не належить єпископській ієрархії. Релігієзнавчий аналіз численних текстів, здійснений дисертантом, доводить, що у сфері соціально-політичних ідей постнеопатристика відстоює ідеали церковного лібералізму, захищає гідність і права особистості, протиставляючи солідарність малих груп владі корпорацій та ієрархій. Відповідно до висновків Володимира Грицишина постнеопатристика доволі радикально заперечує можливість використання християнами насилля, послідовно відстоюючи ідеї пацифізму та примирення з «іншими». З усіма конкретними висновками цього розділу можна повністю погодитися, оскільки вони всебічно обґрунтовані у тексті дисертації.

Четвертий розділ займає важливе місце в дисертаційному дослідженні, оскільки містить аналіз проявів постконфесійного мислення в православній думці початку ХХІ століття та впливу цих процесів на появу нових екуменічних проектів щодо можливого зближення православ'я та католицизму. Доведено, що початком нового мислення стає усвідомлення православними теологами того факту, що Рим і Константинополь не мали канонічної влади розірвати стосунки, а тому єдина церква першого тисячоліття має продовжувати існувати метафізично та повинна бути оприявленою реально. Також Володимир Грицишин обґрунтовано доводить, що початковим пунктом для діалогу є визнання того факту, що християнська церква історично виникала не як ієрархія з єдиним або кількома центрами, а як мережа окремих місцевих спільнот, об'єднаних спілкуванням. На основі аналізу документів, дисертант доводить, що останніми роками у офіційному богословському діалозі між католиками та православними визнаним є бачення Церкви, як мережі спільнот, а не спільноти спільнот. Де-факто це означає прийняттям православної еклезіології у якості висхідного пункту для творення проектів відновлення видимої єдності католицької і православної церков. При цьому православна еклезіологія прийнята у її ліберальній версії, у межах якої значення ієрархії є меншим, ніж значення соборності конкретних церковних спільнот. Ми можемо погодитись з Володимиром Грицишином в тому, що православно-католицький діалог останніх

років при формуванні спільної богословської позиції приймає за основу саме нову православну еклезіологію, сформовану мислителями неопатристики і постнеопатристики. Ця еклезіологія визнає необхідність розвитку розуміння церкви як сопричастя (койнонія) вірних до Бога, а також як їх найтіснішого особистого спілкування (койнонії) між собою. Теологи переконані, що ці два аспекти «койнонії» творять соборну церковну спільноту, яка теж визнається як універсальна «койнонія», універсальне «спілкування» і «сопричастя». У четвертому розділі Володимир Грицишин також виявляє особливості сучасного динамічного розуміння церкви. Згідно із останнім церква, як ціле, також є процесом зближення людства із Богом, а не самоцінною реальністю. Така еклезіологія наново легітимізує діалог релігійного та світського світоглядів як внутрішнє покликання церкви.

У п'ятому розділі **«Теологічне осмислення наукової картини світу у представників постнеопатристики»** аналізуються екзистенційно-феноменологічні експлікації сучасної космології. Позиція самого Володимира Грицишина простежується у твердженні про те, що православне осмислення наукової картини світу у постнеопатристиці перестало бути консервативним, а є суголосним із сучасною католицькою і протестантською філософською теологією науки, а феноменологізація та філософізація теології у межах постнеопатристики створюють нові можливості для осмислення наукової картини світу, як відкритої для інтерпретацій у дусі теоцентризму, персоналізму та есхатологічного теоандризму. За допомогою сучасної феноменології та герменевтики теологи приходять до висновків, аналогічних із теоріями В.Вернадського і Т. де Шардена. Але тепер ці теорії спираються на значно більш продумані теологічні та філософські аргументи. Це вже новий, феноменологічний теїзм, який претендує на те, щоб розпочати діалог теології та науки наново. У дисертації саме явище феноменологічного теїзму та його результати – наявні та майбутні – оцінюються доволі обережно, і це правильно. Значною мірою, цей різновид теїзму все-таки є ірраціональним, і ще потребує свого значного розвитку.

На основі аналізу дисертаційного дослідження Володимира Петровича Грицишина вимушені зробити кілька принципових зауважень:

1. У розділі про антропологію постнеопатристики автор заторкує проблематику гносеології, яку розвивають сучасні православні теологи. Вважаємо, що цю проблематику слід було б розглянути окремо, у спеціальному розділі дисертації.

2. У розділі «Соціально-політичний ідеал постнеопатристики» згадується, що одним із провідних представників сучасної православної політичної теології став український теолог, що працює зараз переважно у США, архімандрит Кирило (Говорун). Вважаємо, що його теорії заслуговують на окремий аналіз у дисертації.

3. У четвертому розділі побіжно згадується про книгу «Петрове служіння», видану спільно православними і католицькими теологами. На нашу думку, слід було б проаналізувати екуменічні пропозиції православної сторони, висловлені у цій книзі.

4. У п'ятому розділі важливим був би аналіз ставлення сучасних теологів до основних понять наукового світогляду, таких як матерія та енергія. Нажаль, автор обмежується в основному аналізом особливостей сучасної теологічної інтерпретації таких понять як космос, «великий вибух», простір та час. У 1970-80-ті роки існували цікаві розвідки православних теологів щодо поняття «матерія» у історії філософії та теології, у сучасному дискурсі, і для релігієзнавства цікаво, чи знайшли ці дослідження своє продовження сьогодні.

5. У тексті дисертації зустрічаємо деякі стилістичні недоречності, русизми та бюрократизми.

Висловлені зауваження, однак, не ставлять під сумнів ані саме дисертаційне дослідження, ані отримані наукові результати.

Дисертація є самостійним, творчим, оригінальним, завершеним дослідженням актуальної релігієзнавчо-філософської проблеми, яке виконане на професійному рівні й створює нові перспективи для українського релігієзнавства.

Дисертаційна робота Грицишина Володимира Петровича «Православна думка доби постмодерну: філософсько-релігієзнавчий аналіз» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а її автор Грицишин Володимир Петрович заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент,
доктор філософських наук,
професор, завідувач кафедри
культурології НПУ ім. М.П. Драгоманова

